

צה"ל והמרות האזרחית

אלימ' לי בראון

בהסתכלות שטחית על פני החברה הישראלית, ניתן לגלות בה סממנים, שהם — בעיני סוציולוגים בני־זמננו — בבחינת סימני־היכר מובהקים למיליטריזציה שלה, לכאורה, ולסכנה הנשקפת מתופעה זו לאופיה הדמוקרטי והחופשי של המדינה. בין סימנים „מדאיגים“ אלה מונים הללו, בין היתר, את גודלו המספרי של צה"ל ביחס לגודל האוכלוסיה במדינה, את היוקרה וההערצה בהן מזכה אותו הציבור, את היות העם בישראל „עם לוחם“ בפועל ובהכרה, ואת התפקידים הבכירים הרבים שבהם משמשים מפקדים משוחררי צה"ל במוסדותיה האזרחיים של המדינה כיום.

כשר הביטחון הראשון וכמי שכיהן בממשלת ישראל במשך כ־15 שנה, מרביתן כראש־הממשלה ושר־הביטחון כאחד, בעיצוב דמותו של צה"ל. במשך תקופה זו הצליח בן־גוריון לבנות את צה"ל כמכשיר ממלכתי, ולהרחיקו מכל המאבקים המדיניים הפנימיים של המדינה. הוא נתן תוקף פורמלי להפרדה בין הסמכות האזרחית לזרוע הצבאית, וקבע דפוסיים מעשיים לגביה.

לאחר סקירת תולדותיהם של כוחות־המגן בישוב בטרם קום המדינה ותוך כדי הקמת צה"ל, בוחן המחבר את השקפותיו של בן־גוריון בעניין זה. בכך נתפס הוא, למרבה הצער, גם למספר לא מבוטל של אי־דיוקים.

פרלמוטר סבור, כי „הגורם הבודד החשוב ביותר בהתפתחות יחסי צה"ל עם השלטון האזרחי במדינה, היה מינויו של בן־גוריון כשר הביטחון“. הוא סבור, כי רק הוא — הידות לדמותו הכריזמטית ואישיותו החזקה — יכול היה למלא בהצלחה את שני התפקידים בהם נשא במשך תקופת היותו שר הביטחון: תפקיד המצביא העליון של צה"ל, הקובע את האסטרטגיה בו, ותפקיד שר הביטחון, המגלם את הסמכות האזרחית העליונה כלפי הצבא.

במבט היסטורי לאחור, קשה כיום לקבוע, איזה משני התפקידים שבפניהם עמד בן־גוריון כשר־הביטחון הראשון של מדינת ישראל, היה קשה יותר: ריסון „כלבי־השמירה“ של המדינה בדרך, והכפפתם למרות מדינית אזרחית אחת — או ניהול המלחמה באויב מבחוץ. ברם, שתי פעולות אלה נוהלו על־ידו בארץ עקבי, והתייחס, כנראה, אל שתיהן במידת־שיבות זהה; הוא ניהל את המלחמה כלפי חוץ ואת מאבקו כלפי פנים במקביל — ומבלי להתנות את תוצאותיו של מאבק אחד בתוצאות משנה.

המחבר אומר, כי הרעיון ליצירת סמכות מדינית אחת לכל המסגרות הצבאיות שהיו קיימות לפני קום המדינה, גמל אצלו כבר בתום מלחמת־העולם השנייה, שעה שנוכח לדעת כי הבריטים לא יוכלו לקיים בידיהם את המנדט על ארץ־ישראל, וכי בריטניה לא תוכל להשתתף בהקמת המדינה אף באותם שטחים שהוקצו לאיזור היהודי בתכנית החלוקה.

בן־גוריון השלים בהצלחה, קובע פרלמוטר, את שתי המשימות הכבדות שהיו מוטלות עליו כשר־הביטחון הראשון של מדינת ישראל: הוא הוליך את צה"ל לניצחוננו הגדול הראשון, עיצב את דמותו הלאומית של צה"ל וייעד לצה"ל את מקומו ותפקידו במדינה, ככוח המגן על ריבונותה נוכח כל תוקפנות מבחוץ.

ברבעון האמריקני לבעיות בין־לאומיות „World Politics“, נתפרסם מחקרו של עמוס פרלמוטר*, מאוניברסיטת ברקלי שבקליפורניה, בנושא היחסים בין צה"ל לשלטון האזרחי במדינת ישראל, ובמסר קנותיו מפרוץ הוא חששות אלה וקובע באורח נחרץ, כי החברה הישראלית מחוסנת מפני כל אפשרות של איום צבאי על מוסדות השלטון האזרחי, או אף מפני כל השפעה צבאית ניכרת על מוסד דות אלה.

יתרה מזו: בפתח מאמרו קובע פרלמוטר, כי את ניצחוננו המודיר של צה"ל במלחמת ששת הימים יש לזקוף, בראש וראשונה, לזכות ההשקפה שהיא נחלת החברה הישראלית, לפיה משמשת הזרוע הצבאית, מעל לכל, כמכשיר לבניית האומה. צה"ל כיום — כמותו כמסגרות הצבאיות מלפני קום המדינה — הוא מכשיר נאמן בידי הסמכות המדינית האזרחית, ונתון למרותה הבלעדית. קביעה זו, המשוה ממד גוסף וחדש לניצחוננו הצבאי של צה"ל, משמשת בעת ובעונה אחת גם כמוטיבציה למחקרו של פרלמוטר, וגם כרעיון המרכזי בו.

פרלמוטר סבור, כי בשום פנים אין לסווג את מדינת ישראל בקטגוריה של „מדינה פרטוריאנית“, המאפיינת כיום את מרבית המדינות הצעירות בעולם. כפרטוריאנית מגדיר פרלמוטר מדינה, שבה מטפח המשטר את הצבא ונותן לו מעמד מועדף. במדינות כאלה משמש הצבא כנרעין וכמאגר אנושי, ממנו נשאבים בעלי התפקידים העיקריים למשרות הפוליטיות החשובות במדינה.

פרלמוטר העלה במחקרו, כי שאיפותיהם הפוליטיות של קציני צה"ל מוגבלות ביותר, כי רק בודדים מתוכם עברו לפעילות מדינית, ואף הללו היו פעילים במדיניות עוד בטרם שירתו בצה"ל, ומכל מקום, לא המדינה או הצבא הועידים לתפקידים שהם ממלאים.

מחבר המאמר מייחס את לידתה וגיוכשה של השקפה זו בישראל לשתי תופעות היסטוריות: האחת — רמתה המורכבת ומורשתה הרוחנית של תנועת העבודה בארץ, שהוריש לצה"ל, עם הקמת המדינה, ערכים כגון: רוח הלוצית, אחיה, שיוון, הכי שרה למנהיגות, והכרה בריכוניותה של המרות האזרחית הלאומית. התופעה השנייה מתחסת לתפקיד שמילא דוד בן־גוריון.

AMOS PERLMUTTER: „The Israel Army in Politics. * The persistence of the Civilian over the Military“, *World Politics*, July 68.

פרלמוטר סבור, כי "אחד מהישגיו המזהירים של שר-הביטחון ואולי אחת מתרומותיו החשובות לחיים מדיניים בישראל, היה הקמת הצבא הלאומי. בואת שם קץ להתערבותן האפשרית של קבוצות יריבות, בהקמת צבא ישראלי מאוחד". לדעת המחבר וצוות החוקרים שסייעו לו, נודע ערך היסטורי חשוב יותר להישגיו בחזית הפנימית — מאשר להישגיו כמצביא שהביס את אויב המדינה מבחוץ. צבא מאוחד, הנתון למרות אורחית, מילא תפקיד מיוחד בחזון המדינה.

האידיאולוגיה הלאומית של צה"ל והתיאורית הכיתור הערבי

"הלאמת" צה"ל הולידה בתוכו אידיאולוגיה לאומית משלו. אין פירוש הדבר, טוען פרלמוטר, כי צה"ל פיתח אידיאולוגיה לאור מית נפרדת העצמאית מן האידיאולוגיה הציונית ובלתי-תלויה בה; ההיפך הוא הנכון. קצונת צה"ל אימצה לעצמה אספקטים מסויימים מתוך האידיאולוגיה הלאומית, והזדהתה עמהם בצורה מקורית ושונה מן המסגרות המדיניות הפורמליות במדינה.

מה היתה תוכנה של אידיאולוגיה זו? פרלמוטר מכנה אותה בשם "התיאוריה של הכיתור הערבי".

יסודות התיאוריה הם: את הציבור הישראלי בכלל ואת צה"ל בפרט, מעסיקים מאז קום המדינה שני נושאים: האחד — בעיית הסכסוך עם הערבים, והאחר — מדיניותה הערבית של מדינת ישראל.

הגנת המדינה המכותרת על-ידי מדינות ערב מותנית בקיום כוח צבאי מעולה, בעל עירנות אקטיביסטית. צה"ל הוא הביטוי המחזשי לכוחה וליכולתה של המדינה להגן על עצמה. בן-גוריון קבע, כי רק על-ידי שמירה על עליונותה הצבאית של המדינה ביחס לכל צבאות ערב, ניתן להבטיח את קיומה.

יחסי צה"ל ומשרד הביטחון

בן-גוריון ייעד מראש ובכוונה תחילה למשרד הביטחון תפקיד משני, המתבטא באספקת צורכי צה"ל במזון, בצידוד ובחימוש. צה"ל הוא יורשה האמיתי של ה"הגנה", ועליו הוטלו תפקידי הלחימה — ועל כן יש לטפחו. את הסמכות האורחית, ביחס לצה"ל, מייצג לא משרד הביטחון — כי אם שר-הביטחון.

לשני הגופים הללו חופש-פעולה ניכר בתחומי אחריותם המקצועית. בן-גוריון, כשר הביטחון, לא התערב בשגרת משרד

* גם כאן מבסס פרלמוטר את מסקנותיו על מידע לקוי. מינוי רמטכ"לים הובאו על-ידי בן-גוריון לאישור הממשלה, ואילו עניין "הקבינט הפרטי" — הוא חסרי-סוד — המחבר.

הביטחון וצה"ל. הוא שלט בצה"ל על-ידי טיפול בשני סוגי נושאים בלבד: א. נושאים הקשורים במדיניות-החוץ ובבעיות אר-פרטיביות; ב. מינוי קצינים בכירים.

מדברי המחבר משתמעת נימת ביקורת מסויימת, על כך שלא נהג לפי כללי הדמוקרטיה בענייני ביטחון, למשל, בכך שהיה מאשר אישית מינוי קצינים בכירים, לרבות רמטכ"לים, על דעת עצמו. ראש-הממשלה הקים לעצמו מעין "קבינט" משלו, שלא היה מורכב דווקא מחברי-ממשלה, ועם חברי "קבינט" זה היה נוהג להתיעץ בכל העניינים החשובים.

אפלטון שאל בתרדה: "האם לא יהא זה מעשה מהריד להחזיק כלב-שמירה, אשר מתוך שאיפה למשמעת או בשל תכונה אילית כלשהי יתקפו את העדר ויטרפוהו?" ובאותו עניין שאלו אחרון הרומאים: "מי ישמור על השומרים?"

התשובה הישראלית לבעיה היא בצורת סינתזה חסרת-תקדים בעולם, אף שיתכן למצוא לה הקבלות או נקודות-דמיון רבות בדמוקרטיית הגדולות, זוהי סינתזה בין בידודו של הצבא מכל השפעה פוליטית חיצונית — לבין השפעה מרחיקת-לכת הנובעת לצבא זה על עיצוב המדיניות בתחומי הביטחון והחוץ; סינתזה בין התמסרות עיקרית של הצבא לטיפוח רמה מקצועית-צבאית גבוהה ולשכלול כושר-הלחימה שלו — ובין מילוי שליחויות אורחיות רבות-היקף על-ידי הצבא, בתחומי-חיים שונים. זהו גם צבא תחי במידה רבה בשולי החברה הישראלית, והסולד מן הסכסוכים והמאבקים הפנימיים המפוררים אותה — אך עם זאת משולב בתוכה, ומהווה חלק אינטגרלי ואורגני שלה.

בן-גוריון יצר את האיוון האידיאלי בין צבא לשלטון אורחית, איוון שהיה מבוסס על כיבוד ואמון הדדי: אמון מצד הצבא בשלטון האורחית, ואמון מצד שר-הביטחון כלפי הצבא, בתחום המקצועי ובתחום האנושי-מוסרי.

לא נוכל לסיים מבלי לעמוד על קווי-דמיון בולטים, המודקרים לאחר קריאת מחקרו של פרלמוטר, בין הדרכים שבהן ניהל בן-גוריון את ענייני הביטחון של מדינת ישראל בימיה הקשים — לבין דרכי שליטתו של צ'רצ'יל, בימי מלחמת-העולם השניה, במערכת הצבאית של בריטניה. האם נובע הדבר רק מקווי-דמיון בולטים באישיותם ובאופיים של שני המנהיגים, או שמא התעמק בן-גוריון ולמד את דרכיו של צ'רצ'יל? זאת לא נדע, אך מכל מקום, מעטים המצביאים בהיסטוריה שזכו לאותה מידת הערכה ואמון מצד הצבאות שסרו למרותם — כשני מנהיגים אלה.

אין ספק כי יש במחקרו של פרלמוטר משום תרומה חשובה לחקר תולדות החברה הישראלית, וזאת — הודות לכושר-הניתוח שלו וליכולתו לאתר תהליכים חשובים וגורמיהם, בתחום היחסים בין השלטון האורחית במדינה לצה"ל.

חבל שהמאמר לוקה, כאמור, באי-דיוקים אחדים באשר לעוב-דות היסטוריות.

לצורך הוצאת חוברת על תולדות השריון בצה"ל
דרושות תמונות מתקופת ראשיתו של החיל.

קוראים שיש בידיהם תמונות של משורייני, "סנדביץ",
פורצי מחסומים, טנקים שונים ותמונות אחרות
מתקופת מלחמת הקוממיות ועד "קדש", מתבקשים
לשלחם לד"צ 2243, צה"ל, עבור רס"נ זיסקינד יעקב.

התמונות תוחזרנה לשולחים.